

БИЉАНА МИРЧЕВСКА-БОШЕВА – КАТЕРИНА ВЕЉАНОВСКА
(Скопје, Р.С. Македонија)

Волкот во фразеологијата: македонско – руски паралели

Апстракт: Предмет на анализа во овој труд се фразеолошките единици со компонентата *волк* во македонскиот и во рускиот јазик. Основната цел на текстот е да се прошират сознанијата за семантичките, културните и лексикографските аспекти на овој зооним. Волкот, како традиционално присутен елемент во непосредната животна средина на човекот носи богата симболика и создава мрежа асоцијации кои варираат од опасност и суровост до моќ и издржливост. Истражувањето се концентрира на корелацијата помеѓу дефинициите на лексемата *волк* во македонските и во руските толковни речници и нејзината реализација во фразеолошките системи на двата јазика, идентификувајќи семантички доминанти и механизми на трансформација на значењата. Анализираниот материјал покажа дека фразеолошката употреба на лексемата *волк* ја отсликува динамичната интеракција меѓу човечкото искуство, културните стереотипи и перцепцијата на животинскиот свет, формирајќи комплексен систем на симболичко значење. Тие не само што ја одразуваат јазичната креативност, туку и функционираат како огледало на културните кодови и светогледот на народите што ги употребуваат.

Клучни зборови: зоонимски фраземи, волк, македонски јазик, руски јазик

Вовед

Фразеолошките единици претставуваат комплексни јазични конструкции коишто функционираат како своеобразни 'црни кутии' (МОКИЕНКО, ВАЉТЕР, СТЕПАНОВА, МАЛИНСКИ 2005: 7), во коишто се акумулирани историјата на јазикот, специфичните културни модели, колективната меморија, фолклорната традиција и литературното наследство на еден народ. Фразеологијата¹, во тој контекст, може да се разгледува како посредник меѓу јазикот и културата, бидејќи преку неа се отелотворуваат архетипски претстави и симболички структури. Во рамките на таквото разбирање на фразеологијата се наметнува потребата од одделно разгледување на поединечни сегменти од огромното фразеолошко бо-

¹ Овој труд е базиран на сфаќањето на фразеологијата во поширока смисла според кое во неа спаѓаат фраземи, но и пословици, поговори, поздравни, клетви, контактни формули, гатанки, анегдоти и сл. (FILIPEC, ČERMAK 1985)

гатство. Во ова истражување решивме фокусот да го ставиме на фраземите со компонента *волк* во македонскиот и во рускиот јазик. Изборот на овој зооним не е случаен. Имено, *волк* припаѓа на групата најфреквентни лексеми кога станува збор за фразеолошки изрази со компонента диво животно. Ваквата застапеност се должи на тоа што волкот во континуитет е присутен во непосредната животна средина на човекот на овие простори, а истовремено поседува и силен симболички потенцијал. Тој се јавува во различни наративни и ритуални дискурси: во народните приказни, басни и преданија, во магиските и религиските ритуали, како и во системот на верувања и суеверија. Со тоа тој го надминува статус на обично животно и станува носител на богата мрежа асоцијации и значења: од перцепцијата на опасност и суровост, до симболика на моќ, издржливост и опстанок. Токму оваа полисемија ја поттикнува продукцијата на бројни фразеолошки единици.

Фокусот во оваа анализа е насочен кон истражување на корелацијата меѓу дефинициите на лексемата *волк* во толковните речници и нејзината реализација во фразеолошките системи на македонскиот и на рускиот јазик. Посебно внимание се посветува на идентификацијата на семантичките доминанти што ја организираат мрежата на значења во овие фраземи, како и на начините на кои тие се пренесуваат и трансформираат во рамките на различни јазични и културни контексти. На тој начин се овозможува увид не само во јазичните механизми на фразеологизацијата, туку и во пошироките културни парадигми кои ја условуваат.

Дефиниција на лексемата *волк*

Волкот (*Canis lupus*) е најголем претставник од фамилијата кучиња (*Canidae*), а припаѓа на редот месојадци (*Carnivora*). Според Брем (1967: 761) волкот покажува големата моќ за адаптација преку прилагодувањето на телесните особини и способности како ретко кое животно. Благодарение на својата прилагодливост, волците успеваат да живеат во ледените подрачја на Арктикот, како и во пустините на Северна Америка и Централна Азија. Волкот живее во осамени мирни предели и дивина, посебно во густе, мрачни шуми и мочурливи места. Додека лови тој е препреден, подмолен и дрзок, а кон пленот се доближува со извонредна претпазливост (БРЕМ 1967: 764). Затоа не е чудно што кога ќе се појават во глутница предизвикуваат страв не само меѓу луѓето, туку и меѓу животните. Има изострени сетила, исто како и кучето, одлично мириса, слуша и гледа. Основната храна на волците ја сочинуваат поголемите тревопасни животни при што го лови оној вид што е најзастапен во подрачјето каде што живее (БРЕМ 1967: 766).

Во македонските лексикографски трудови лексемата *волк* се дефинира како '1. Диво крволочно животно од фамилијата на кучињата, со сивкаво крзно, кое во текот на зимата лови во глутница. 2. преносно значење. Искусен во својата професија (борец, морнар, мајстор).' (ДРМЈ: URL),

додека во рускиот јазик лексема волк се објаснува како: '1. Хищное животное сем. псовых. [...] • Традиционный персонаж русского фольклора: в сказках о животных – сильный и кровожадный, но недалёкий, простоватый зверь; в волшебных сказках – животное-помощник. 2. Разг. О человеке, искущённом в каком-л. деле, много испытывавшем, привыкшем к невзгодам, опасностям .' (БТСРЯ)

Од наведените дефиниции произлегува дека лексемата од биолошки аспект се толкува исто, т.е. како див, крволочен грабливец од семејството на кучињата, но се забележува одредена разлика во културно-симболичкиот план. Во македонскиот јазик семантичкото поле на волкот е поограничено: покрај основната биолошка определба, тој се јавува и во преносна функција со значење „искусен и вешт човек“, додека во рускиот јазик, волкот добива поширока семантичка и културна профилизиција: тој е традиционален лик во фолклорот со амбивалентни својства, а во преносна употреба претставува личност која е не само искусна, туку и издржлива, навикната на животни тешкотии и опасности.

Волкот како симбол или митологема

Според Тресидер (2001: 35-36) волкот претставува симбол за свирепост, подмолност, алчност, жестокост, зло, но исто така и за храброст, победа, грижа за исхрана и за сексуалност. Волкот е свето животно на Аполон во Стара Грција и на Один во скандинавската митологија. Волчицата, којашто ги одгледала Ромул и Рем е симбол на топла мајчинска грижа, којашто се среќава и во индискиот фолклор. Во Мексико и кај индијанските племиња волкот бил симбол на танцот и се асоцирал, како и песот, со духовите и со придружбата на душите во загробниот живот. Христијанската симболика на овците како парохјани на Црквата го направила волкот да биде симбол на ѓаволот и на ереста.

Врската меѓу човекот и волкот е најсилна во словенската митологија, каде што волкот бил тотемско животно, се сметал за господар на шумите, животните и птиците. Тој симболизира храброст и достоинство, инстинкт поврзан со интелигенција, способност човекот да се брани себе и своето семејство и способност да се залаже и надвлее непријателот (КАМИНГС 2004: 126 сл. НОВОКМЕТ 2016: 31, URL).

Според Гура (1997: 90) меѓу сверовите волкот е еден од централните и во најголема мера митологизирани ликови. Нему му е својствен широк круг разнообразни значења, од кои голем дел го поврзуваат со другите грабливци, како и со животните надарени со хтонска симболика.

Во македонската народна митологија волкот е диво животно кое се смета за суштество на ѓаволот. Поради својата природа на насилник, тој оставил длабоки траги во верувањата, обичаите и преданијата. Волкот има особено значење во религиозниот живот и тој се смета за вистински покорувач на демоните (РНММ 2002: 112).

Захаренко (2004: 64–65) за одредницата *волк* пишува дека таа припаѓа на типичните руски митолошки слики, дека се однесува како стереотип и дека може да се употреби за карактеризирање на човекот. Во руските народни приказни за животните и во авторските басни волкот е претставен како вечно гладен, глупав и алчен. Често е жртва на измама. Покрај тоа, во руските волшебни бајки се среќава и сликата за мудар волк, сопатник и спасител на главниот херој. Волкот, исто така, е суров и беспопштеден свер и се поврзува со претставата за а) гладен човек кој може многу да изеде; б) суров и крвожеден човек; в) искусен, оној што многу знае; г) горд, независен и слободољубив човек; д) човек во чие однесување се појавуваат и црти карактеристични за волкот.

Извори

Волкот е присутен во бројни изреки за што сведочат латинските извори, а подоцна често е застапен во други јазици. Ова го привлечно вниманието на голем број истражувачи токму волкот да го разгледуваат како составен дел од фразеолошките изрази и пословиците. Меѓу нив се издвојуваат: Барчот (BARČOT 2013), Корда (2014), Гусева, Киждобрански, Козич (2021), Макаријоска, Павлеска (2020), Штрбац, Штасни (2022) и др.

Како извори за ексцерпција на материјал од македонскиот јазик користени се: *Толковен речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ), *Дигитален речник на македонскиот јазик* (ДРМЈ: URL), *Македонско-англиски речник на идиоми* (МАРИ: URL), *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (ФРМЈ), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник* (ВЕЛКОВСКА 2008), *Латински цитати, изреки и фрази* (КОЧОВСКА-СТЕВОВИЌ 2023), *Македонски фолклор* (ПЕНУШЛИСКИ 2004) и *Пословици и гатанки* (ПЕНУШЛИСКИ 1969), *Пословици, поговорки, гатанки, клетви и благослови* (ЦЕПЕНКОВ 1972), *Македонски пословици и поговорки* (МАКЕДОНСКИ: URL).

Во однос на рускиот јазик консултирани се: *Толковый словарь* (ОЖЕГОВ, ШВЕДОВА 1992), *Большой толковый словарь русского языка* (КУЗНЕЦОВ 2003), *Пословицы русского народа* (ДАЛЬ: URL), *Фразеологический словарь русского языка* (МОЛОТКОВ 1968), *Фразеологический словарь русского литературного языка* (ФЕДОРОВ 2001), *Фразеологический словарь русского языка* (ТИХОНОВ 2003), *Фразеологизмы в русской речи* (МЕЛЕРОВИЧ, МОКИЕНКО 2005), *Большой фразеологический словарь русского языка* (ТЕЛИЯ 2006), *Большой словарь русских пословиц* (МОКИЕНКО, НИКИТИНА, НИКОЛАЕВА 2010), *Большой словарь русских поговорок* (Мокиенко, Никитина 2013), *Академический словарь русской фразеологии* (БАРАНОВ 2020) и др.

Анализа

Карактеристиките на домашните животни, поради нивната достапност и присутност во животот на човекот, се добро познати. За разлика од нив, со дивите животни човекот има значително помало искуство и е ограничен на општи претстави за нивното однесување и начин на живеење.

Кога станува збор за волкот, во колективната свест на човекот се оформува јасна и трајна претстава за ова животни како крвожеден грабливец, силен, суров и умешен ловец, кој предизвикува страв и претставува постојана закана за човекот и неговите добра. Во македонскиот и во рускиот јазик постојат изрази што ја рефлектираат непосредната изложеност на голема, дури и смртна опасност:

мак./ *Му влегува на волкот в уста* (ФРМЈ: Т.1, 113);

рус./ *К волку в пасть лезть* (ТС: 237); *Хватать волка за хвост* (БСРПог.: 97).

Во речниците овие изрази се толкуваат со значењето 'свесно изложување на крајно опасна, ризична ситуација'. Иако на прв поглед се разликуваат по соматските компоненти што ги вклучуваат, нивната суштина е иста: правење ризични постапки со кои човекот буквално си ја загрозува сопствената безбедност. Овие фраземи можат да се поврзат со латинската изрека *Lupum tenere auribus* ('да држиш волк за уши'), која го има истото значење.

Стравот од волкот бил толку длабок што се пренел и на јазично-магиската сфера: луѓето се плашеле дури и да го спомнат неговото име, бидејќи постоело верување дека со тоа ќе го 'повикаат' и ќе го доведат во своја близина. Овој феномен е јасно илустриран со изразите:

мак./ *Ние за волкот, а тој на врата* (ФРМЈ: Т.1, 112);

рус./ *Волка вспомни – и волк тут; Помяни волка, а волк из колка; Помяни волка, а волк тут; Про волка вспомнил, а он тут как тут; Про волка речь, а волк на встрече; Про волка речь, а волк навстречь; Волк легок на помине* (БСРПосл.: 141–142); *Легок на помине* (ФСРЛЯ URL: 320); *Сказал бы словечко, да волк недалеко* (ДАЛЪ: URL).

Овие изрази денес се употребуваат во поширока смисла за ситуации кога ненадејно се појавува некој за кого во моментот се зборува. Потеклото на оваа изрека се поврзува со Теренциј кој во својата комедија „Браќа“ раскажува како Сир кој забележал дека се појавил таткото на Тезиф, за кој двајца зборуваа, исплашено викнал: *Lupus in fabula!*. Барчот (BARČOT 2017: 172) потеклото на овој израз го поврзува со ловџиското верување дека е подобро да не се спомнува волкот за да не се појави неочекувано.

Почитта кон волкот се манифестира преку неговото поврзување со особини од категориите *однос спрема работата* и *карактер*. Во категоријата *однос спрема работата* се вбројуваат особини како 'вредна и силна, енергична личност; вреден и способен работник', додека категоријата *карактер* опфаќа квалитети како 'храбар, искусен, борец'.

Овие категории се отсликуваат во фраземите кои го носат значењето 'искусен, храбар, бестрашен морнар':

мак./ *морски волк* (ФРМЈ: Т.1, 113);

рус./ *морской волк* (БСРПог.: 96); *морской волк во всем знает толк* (БСРПосл.:140).

Според Брем (1967: 95), претставата за волкот како храбро и бесстрашно суштество се базира на стереотипи, бидејќи волкот, кога не е гладен, е едно од најплашливите животни. Авторот истакнува дека храброста е исклучиво човекова карактеристика, која подразбира свесност за опасноста и ризикот за сопствената благосостојба. Животните, напротив, реагираат инстинктивно и рефлексно, и не можат свесно да го проценат ризикот или опасноста на која се изложуваат. Ова сугерира дека лексичкото пренесување на 'храброста' кај волкот има културна, а не реална биолошка основа.

Покрај фраземите кои означуваат храброст и способност за работа, постојат и изрази кои се фокусираат на животното искуство и мудрост и се користат со значење 'човек кој поминал многу искушенија и стекнал знаење и вештина':

мак./ *стар волк* (ФРМЈ: Т.1, 113);

рус./ *старый волк знает толк* (БСРПосл.:140), *старый волк*; *травленный волк*; *обстрелянный волк* (ФСРЛЯ URL: 85); *матёрый волк и не первая волку зима* (ТС: 237).

Овие фраземи ја илустрираат идејата дека искуството и знаењето стекнати преку животните предизвици се највисоко вреднувани.

Во контекст на позитивните конотации, се издвојуваат и изрази кои ја потенцираат самостојноста, посветеноста и одговорноста за сопствената работа:

мак./ *на волкот му е дебел вратот зашто сам си ја врши работата* (ФРМЈ: Т.1, 113); *Ако не си а врши волкот сам работата - не бидува дебел во вратот* (МАКЕДОНСКИ: URL); *волкот на ветено не вечера* (МАРИ: URL);

рус./ *Волка ноги кормят; Волка ноги кормят: Хочешь есть – ищи и добивай* (БСРПосл.: 141).

Овие фраземи го нагласуваат практичниот аспект на индивидуалната иницијатива. Успехот се доживува како резултат на личната активност, а не на туѓата помош, што создава идеал на автономна и ефикасна личност.

Постојаноста на карактерот на волкот е фиксирана во културната меморија што најјасно се илустрира преку латинската изрека *Lupus pilum mutat, non mentem* ('Волкот го менува крзното, но не и умот/карактерот'). Оваа изрека е директна основа за фраземите во македонскиот и во рускиот јазик, кои ја нагласуваат непроменливоста на карактерот, особено во контекст на негативни или непосакувани особини:

мак./ Волкот крзното (влакното) го менува, ама не и кудта (ДРМЈ: URL); Волкот крзното (влакното) го менува, ама кудта никогаш (ФРМЈ: Т.1, 111);

рус./ волк меняет шкуру, но не и душу; Волк шкуру меняет, а повадки — те же; Волк шерсть меняет, а зубы никогда (БСРПосл.: 137).

Овие фраземи се користат најчесто за човек кој, и покрај надворешните промени, го задржува својот карактер и навики, кои обично се перципираат како негативни. Во основа, тие ја пренесуваат идејата дека суштинските особини на личноста се длабоко вкоренети и тешко или невозможно е да се променат.

Слична семантичка функција имаат и фраземиите кои ја потенцираат природата на волкот и неговите инстинкти, при што советувањето или обидите за промена се ефемерни:

мак./ Стори го волкот ација... (пословица: тој пак наместо вангелија ќе рече јангелија) (ФРМЈ: Т.1, 114); волкот домаќин и тој поправен (ФРМЈ: Т.1, 111);

рус./ Как волка ни корми, всё в лес смотрит; Как волка не береги, а он все в лес гляди, Волка как ни корми, он все в лес глядит; Как волка ни корми, а он всё равно в лес думат; Как (колко, сколько) волка ни корми (ни кормить), он [всё] к лесу глядит (смотрит); Сколько волка не привычай — всё одно в лес дывится (БСРПосл.: 141); Переделывать старого волка на медведя (БСРПог.: 97); Волк и каждый год линяет, а все сер бывает; Волк и каждый год линяет, да обычай (обычая) не меняет (БСРПосл.: 138); Волк и каждый год линяет, а нрав не переменяет; Кормленной волк не будет пёс: корми, - а он глядит в лес (БСРПосл.: 138); Посыкался волк овец не трогать, да память коротка [- забыл свою посылку] (БСРПосл.: 140); из волка пастух не выйдет (БСРПосл.: 141); Что на волка ни одень — всё равно волк (БСРПосл.: 142).

Овие изрази ја потенцираат непроменливоста на индивидуалните особини и дејствувањето според природата и инстинктите, без оглед на надворешните влијанија или напори за промена.

Карактерот на волкот е доловен и во класичните латински изреки *Lupus non est lupum* ('Волк не јаде волк') и *Lupus non mordet lupum* ('Волк не гризе друг волк'). Тие ја пренесуваат идејата дека жртви на насилните или лошите луѓе секогаш се послабите од нив и дека агресијата се насочува кон оние што се ранливи. Во рускиот јазик се употребуваат фраземи со идентично значење: Волк волка не ест и Волк волку хвоста не отдавит (БСРПосл.: 137), кои ја артикулираат истата концептуална порака за селекција во општествените односи.

Според Брем (1967: 762), волкот има сезонски образец на живот и однесување: во пролет и лето живее осамен, во двојка или во тројка, есента ја поминува со семејството, а зимата најчесто во голема глутница. Овие навики на волкот, особено неговото осамено живеење, наоѓаат

фразеолошка проекција во изрази кои ја нагласуваат самостојноста и желбата за изолација:

мак./ волк самјак, волк самотник (МАРИ: URL);

рус./ одинокий волк (DSLOV: URL)

Овие фраземи се користат за карактеризација на човек кој претпочита да биде сам, независен од друштвото или без помош од други луѓе. Притоа, се создава паралела помеѓу природното однесување на животното и карактерните особини на човекот: индивидуализмот, самопосветеноста и способноста за самостојно справување со предизвиците се перцепираат како позитивни карактерни црти, кои истовремено ја нагласуваат автономијата и отсуството на зависност од другите.

Егоизмот и непријателските односи меѓу луѓето се одразуваат во фраземите:

мак./ Човек на човека му е волк (ФРМЈ: Т.1, 113);

рус./ Человек человеку волк (ДАЛЪ: URL).

Овие изрази претставуваат директен превод на латинската изрека *Homo homini lupus est* и ја артикулираат идејата за инстинктивната, агресивна и конкурентска природа на човекот во однос на другите луѓе. Фраземите ја пренесуваат перцепцијата дека меѓучовечките односи се често обременети со егоизам и недоверба, при што секој поединец може да биде закана за другите, слично како што волкот делува според својот природен инстинкт за преживување. Овој мотив ја нагласува конфликтната страна на човечкиот карактер, користејќи ја фигуративната слика на волкот како симбол на агресија, непредвидливост и себичност. Овие фраземи служат како когнитивен и културолошки модел за разбирање на човековото егоцентрично и потенцијално штетно однесување кон другите.

Големото влијание на средината врз човекот, како и неговата неминовна потреба да се прилагодува на условите во кои живее, наоѓа јасна рефлексија во фразеолошките изрази. Македонската фразема *кој живее меѓу волци, и самиот ќе стане волк* (ФРМЈ: Т.1, 112) на сликовит начин ја изразува идејата дека индивидуата, колку и да се стреми кон задржување на сопствената автентичност, сепак е подложна на социјалните норми и модели на однесување што владеат во заедницата. Слична семантичка основа се забележува и во руските фраземи: *С волками жить – по-волчьи выть, Меж волками быть – волком и выть, Между волками быть – по-волчьи и выть* (БСРПосл.: 142). Во сите нив централна е метафората на волкот како симбол на суровост, безмилосност и борба за преживување. Човекот што се наоѓа во ваква средина е принуден да ги прифати правилата на игра и да ги репродуцира истите модели на однесување за да може да опстане. Овие руски изрази дополнително ја засилуваат сликата на човекот како суштество што не може да биде изземено од колективниот контекст, туку секогаш е вклучено во процес на адаптација кон доминантните околности. Во споредбена перспектива, се забележува дека и во македонската и во руската традиција овие фраземи ја отсликуваат

истата универзална идеја: средината го моделира човекот. Сепак, руските примери ја истакнуваат димензијата на неизбежно вклучување во 'играта на волците', каде што човекот мора да го прифати и самото однесување (виењето), додека македонската фразема го акцентира конечниот резултат – трансформацијата на личноста ('ќе стане волк').

Преку животните, кои се сметаат за еталони за одредени состојби и карактеристики, се концептуализираат и физиолошки состојби на организмот кои се јавуваат во поголема мера и на тој начин се воспоставува аналогија со одредени животни кои манифестираат слични облици на однесување во одредени ситуации. Во тој контекст, гладниот човек се доведува во врска со волкот за кој е својствено чувството на засилен глад. Ова е отсликано во следните изрази со значење 'многу гладен човек':

мак./ *гладен како волк* (ФРМЈ: Т.1, 111);

рус./ *голоден как волк* (ДАЛЪ: URL)

Во оваа група може да ја додадеме руската фразема *волчий аппетит* (ФСРЛЯ URL: 15) со значење 'голем силен апетит'. Овие изрази имаат негативна конотација кога се употребуваат за човек и укажуваат на незаситност.

Гладот, како основен биолошки инстинкт, кај волкот често предизвикува надминување на неговата природна претпазливост, ја руши границата меѓу *природното* и *забранетото* туркајќи го животното кон ризично однесување што во нормални услови би го избегнало. Така, македонската фразема *Гладен волк посред село оди* (МАКЕДОНСКИ: URL) ја нагласува токму оваа мисла: гладот ја принудува сверската природа на волкот да го прекрши својот вроден страв и да навлезе во просторот на човекот (селото), кое во традициската култура е симбол на безбедност, ред и заеднички живот. На овој начин се изразува идејата дека екстремната потреба ја укинува секоја граница и го руши секој обид за рационална контрола. Сличен концепт се среќава и во руската поговорка *Видит волк козу – забыл и грозу* (БСРПосл.: 138), каде што гладот е толку моќен што го прави волкот слеп за заканите што доаѓаат од надвор. Во оваа слика, гладот ја симболизира страста, ненаситната желба или нагон кој го надминува разумот и ја парализира претпазливоста.

Во споредбена анализа, може да се забележи дека и во македонските и во руските изрази е присутна истата идеја: кога гладот ќе стане доминантен фактор, тој го надвладува стравот и ја диктира одлуката. Меѓутоа, додека македонските фраземи го прикажуваат волкот како директен нарушувач на 'човечкиот простор' (селото), руската поговорка ја акцентира психолошката димензија на гладот како 'заборав' на опасностите. Овие фраземи не се однесуваат само на животинското однесување, туку се трансформираат во универзални метафори за човечката состојба. Тие поучуваат дека човекот, исто како и волкот, во состојба на голема нужда е подготвен да ги занемари опасностите и да се впушти во ризици кои во нормални околности би изгледале недозволиви.

Со тоа се нагласува кривката на моралните и социјалните норми во ситуации на екстремна потреба.

Волкот, како симбол на ненаситност и агресија, во традиционалната култура секогаш се јавува како закана за човекот и неговата егзистенција. Најголема опасност тој претставува за домашните животни, особено за овците, кои поради својата беспомошност и кроткост често се жртви на неговите напади. Оваа реална ситуација од секојдневието на луѓето кои се занимавале со сточарство оставила длабоки траги во народната меморија и резултирала со појава на бројни фразеолошки изрази во кои се вкрстуваат двата зоонима – волк и овца. Од една страна, овие фраземи го потенцираат значењето на заедништвото како механизам за заштита и опстанок, на пример македонската фразема *една овца што се дели од булукот, ќе ја изеди волкот* (МАКЕДОНСКИ: URL) го илустрира фактот дека изолираноста и отстапувањето од групата ја зголемуваат ранливоста на поединецот. Слична мисла носи и руската поговорка *упрямая овца волку корысть* (ДАЛЪ: URL), каде што непослушната, тврдоглава овца – симбол на оној што не се прилагодува на колективните правила – завршува како лесен плен на волкот. Овие примери укажуваат на колективниот морален кодекс што го нагласува приоритетот на заедницата над индивидуата и неопходноста од солидарност за да се обезбеди сигурност. Од друга страна, значителен број фраземи во двата јазика ја нагласуваат алчноста, бескрупулозноста и ненаситноста на волкот, кој никогаш не се задоволува со она што му е дадено или достапно. Во македонскиот јазик ова се одразува во изразот *Волкот и од броените овци јаде* (ДРМЈ: URL) кој ја нагласува неспособноста на волкот да ги почитува границите. Овој мотив е уште поразвиен во руската фразеологија, каде што се среќаваат бројни варијанти: *Волк и из счёта (из счёту) овец крадёт; Волк и из счёта овец таскает* (БСРПосл.: 138); *Волк и считанное берёт; Волк и считанных овец крадёт; Волк глядит на хозяйскую заботу, а тащит овец и из счёта, и без счёту; Волк овец из счёту берёт; Волк овец и считанных, да ест; Волк и со счёту овец крадёт; Волк счёту не смотрит; Волк счёту не спрашивает* (БСРПосл.: 139). Во сите нив заедничка е идејата дека волкот не познава ограничувања и дека неговата алчност ги надминува сите норми – дури и оние што човекот ги воспоставува за да воведо ред и контрола. Симболичкото значење на овие изрази упатува на поширока морална поука: светот секогаш ќе биде населен со оние што ја загрозуваат правичноста и редот, што не ги признаваат правилата на заедницата.

Во поширок културен контекст, спојувањето на волкот и овцата во една семантичка рамка ја отсликува дихотомијата *силен : слаб, агресивен : беспомошен, опасен : жртва*. Оваа дихотомија, покрај својата фолклорна заснованост, ја пренесува и колективната мудрост за социјалниот живот: секоја заедница мора да го препознае постоењето на 'волци' во сопствениот ред, а истовремено да ја нагласува важноста на единството и

меѓусебната поддршка за да се спротивстави на надворешните и внатрешните закани.

Кон ова може да додадеме и дека опозицијата волк – јагне / овца е изградена врз симболичката вредност на споменатите животни: јагнето е симбол на благод, безгрижност, чистота, покорност, јагнето е слика на Христос; волкот е суров и сатански (GERBRAN, ŠEVALIJE 2013: 302, 1072). Самата фразема, според едни автори има библиско потекло: Пазете се од лажните пророци, кои ви доаѓаат во овча облека, а внатре се грабливи волци (Евангелие по Матеј 7:15), додека според Барчот (BARČOT 2017: 174) неговото потекло се поврзува со Езоповата басна *Волк во јагнешка кожа*. Со вклучувањето на антонимни компоненти во една целина која е сликовито обоена, се добива значење 'личност која лошите, зли намери ги крие под маска на благородност, благод, дволичност' (ШТРБАЦ 2018: 168). Во нашиот материјал со двете антонимни компоненти ги регистрираме и следниве изрази:

мак./ волк во јагнешка (овча) кожа (ФРМЈ: Т.1, 111);

рус./ волк в овечьей шкуре; волк в очине (под овчиной) (БСРПог.: 96).

Овие изрази имаат две значења: 1. Лош, злонамерен човек; 2. Лицемер.

Латинската изрека *Lupo ovem committere* ('да му довериш овца на волкот') ја содржи во себе претстава за апсолутна несоодветност на доверувањето. Самиот израз преносно означува лекомислено или погрешно доверување на нешто вредно во рацете на нечесен, опасен човек. Оваа мисла, која има универзален карактер, наоѓа свои изрази и во словенските традиции, вклучувајќи ги македонскиот и рускиот јазик, што сведочи за широчината на културната дистрибуција на овој концепт.

Во двата јазика таа идеја се реализира преку повеќе фраземи:

мак./ на волк да му довериш овци; го викнал волкот да ги варди овците; му дале на волкот јариња да чува; волк пастрма не чува булукот (ФРМЈ: Т.1, 111, 112); викни го волкот да ти варди (pelister.org);

рус./ худо овцам, где волк в пастухах; добр волк до овец, да пасти ему не дадут (БСРПосл.: 141); Нанялся волк в пастухи – добра не жди (БСРПосл.: 138); допустили волка овец караулить (БСРПосл.: 141); ставить / поставить волка в пастухи; Как волка в хлев пустить!; Не верь козлу в капусте, а волку в овчарне (ДАЛЪ: URL) и др.

Сите овие изрази ја нагласуваат апсурдноста и наивноста на ситуацијата во која се доверува најранливото (овците, јарињата) токму на оној кој по својата природа е нивен непријател. Во сите нив се открива ставот дека оној што е суштински спротивставен на доверената задача никогаш не може да ја изврши чесно, па довербата кон него значи самоуништување. Во овој контекст волкот станува метафора за измамник, предавник или непријател што ја добива улогата на чувар само поради наивноста или погрешната проценка на човекот.

Посебно интересно е што покрај овие изрази со негативна семантика, и во македонскиот и во рускиот јазик се јавуваат фраземи кои ги вклучуваат волкот и овците, но со позитивна, компромисна конотација:

мак./ *и волкот сит и козата цела; и волкот сит и овците на број* (ФРМЈ: Т.1, 112);

рус./ *И волки сыты, и овцы целы* (БСРПог.: 97)

и означуваат ситуација во која е најдено решение што ги задоволува и двете страни со спротивставени интереси. Овде волкот, наместо непријател, се јавува како страна во конфликт што, преку мудрост или посредување, не ја остварува својата деструктивна природа. Во компаративна перспектива, може да се согледаат две главни семантички линии во кои се вклучува симболиката на волкот: 1. негативна линија во која волкот претставува метафора за алчност, предавство, лукавство и неспособност за чесно извршување на доверена задача. Овие изрази предупредуваат на опасноста од погрешно поставена доверба и ја потенцираат народната мудрост дека суштината не може да се измени и 2. позитивна линија каде што волкот е прикажан во функција на симболичко помирување, каде што 'сверот' е сит, а 'жртвата' е спасена. Овие изрази ја претставуваат идејата за компромис и рамнотежа, иако во реалната животна средина такво решение е невозможно.

Во народната мудрост често се среќаваат изрази кои ја опишуваат ситуацијата кога човек, обидувајќи се да се спаси од една опасност, ненадејно се соочува со уште поголема. Во македонската фразеологија ваквиот исход е претставен преку изразот: *бегам од волкот, се најде пред мечкина уста* (ФРМЈ: Т.1, 110), која експлицитно го означува преминот од помало кон поголемо зло. Паралелно со тоа, во рускиот јазик се забележуваат повеќе варијанти на истиот мотив: *от волка бежал (ушел), на медведя попал* (БСРПог.: 97); *бежал от волка, да попал медведю в зубы; от волка бежишь – медведя споткнёшься; от волка ушел, а [сам] на медведя набрёл; от волка ушел, - [да] на медведя попал* (БСРПосл.: 142). Во сите овие примери се задржува истата логика: човекот кој успеал да избегне еден предатор (волкот) не добива спас, туку напротив, се соочува со уште поголема закана (мечката). Така, волкот во овој семантички модел се перцепира како помало зло, кое е помалку страшно во споредба со мечката како симбол на вистинската, надмоќна и фатална опасност.

Во рамките на фразеосемантичкото поле *време* посебно место заземаат примерите што ја изразуваат идејата за нешто што никогаш нема да се случи. Тие се градат врз принципот на апсурдност и невозможност. Во македонскиот јазик ваквата функција ја има фраземата: *кога ќе стане волкот куче* (ФРМЈ: Т.1, 112), која означува нешто што е сосема невозможно, односно ситуација која никогаш нема да настане. Во основата на овој израз е контрастот меѓу волкот како симбол на дивината, опасноста и неприпитоменоста, и кучето како претставник на припи-

томениот, верниот и домашен животински свет. Трансформацијата на волкот во куче е претставена како апсурдна, а со тоа и како соодветна метафора за нешто што е осудено никогаш да не се оствари. Слична функција има и руската: *Когда волк будет овцой, медведь стадо-водником, свинья огородником* (БСРПог.: 96), која исто така изразува значење 'никогаш'. Тука се јавува уште поексплицитна градација на апсурдни слики: волкот (предатор) како овца (жртва), мечката (опасен свер) како пастир (заштитник на стадото) и свињата (животно со негативна конотација) како градинар. Секоја од овие трансформации претставува апсолутна невозможност, а нивното комбинирање создава засилен и ироничен израз на апсурдност.

Во продолжение следуваат изрази кои ги регистриравме во само еден од разгледуваните јазици.

Во македонскиот јазик еден сегмент од овие изрази ја одразува човековата пасивност и немарност: *како волк на припек (легнал)* (ФРМЈ: Т.1, 112) и *не му го пушта волкот* (ФРМЈ: Т.1, 113). Тука волкот не е претставен како активен предатор, туку напротив, неговата природа е искористена за да се прикаже човек кој лежи, одмора и не покажува никаква активност. Слично значење има и фраземата *врти како волк во синор* (ФРМЈ: Т.1, 111), каде што се нагласува немирот, безцелното движење и неспособноста за продуктивна акција. Овие примери сведочат за тенденцијата на јазикот да ја експлоатира зоонимската симболика не само во насока на агресија и опасност, туку и во насока на пасивност и апатичност.

Следниот пример се однесува на наследните и трајни карактеристики, кои ја афирмираат идејата за непроменливост на суштинските црти. Во изразот *волкот волчиња раѓа* се согледува верувањето дека суштината, особено негативната, се пренесува по крвен пат.

Регистрирани се и фраземи со предупредувачка и превентивна функција, како *викај по волкот дури не влегол во стадото и волк во трлото не му треба* (ФРМЈ: Т.1, 111). Овие изрази го рефлектираат колективното искуство и мудрост, засновано врз практичната потреба за навремена реакција пред да настапи штета или опасност. Волкот, како реална закана за човековата егзистенција (пред сè во сточарските заедници), овде е метафорички претворен во фигура на непријателот што мора да се препознае и спречи уште во зачеток.

Интересни се и фраземи поврзани со несреќа и опасност, меѓу кои *Каде оди волче, во глава го толче; волкот кога не јаде слама, си прежива; волкот ќе го истури* (ФРМЈ: Т.1, 111) и *еден волк на едно стадо му е доста* (ДРМЈ: URL). Во овие примери се истакнува чувството за неминуваност на страдањето, за ограниченоста на човековата способност да ја избегне судбината или да се спротивстави на посилниот. Волкот тука е фигура на судбинската закана, но и на немилосрден противник чија моќ е доволна да уништи многумина.

Разгледувањето на примерите што ги регистриравме само во рускиот јазик ќе го започнеме со *отольются волку овечьи слёзки* што се користи со значење дека неправедникот, насилникот ќе го стигне казната за сторените дела кон послабите и невините, додека *Не за то волка бьют, что он сер, за то, что съел; Не за то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел* (БСРПосл.: 141) означуваат дека ќе биде казнет за стореното, а не за изгледот.

Во рускиот јазик се користат и пословиците *работа не волк, в лес не убежит; Дело не волк (медведь), в лес (не убежит) не уйдет (поспеет!)* (DSLOV: URL) (кои се сметаат за мото на мрзливците и се користат со значење дека не мора да се брза со исполнувањето на некоја работа која може да причека, но во суштина означуваат дека само се одлага работата која во секој случај ќе мора да се заврши, т.е. дека работата нема нозе и нема сама по себе да исчезне.

Тамбовский волк тебе товарищ; брянский волк тебе товарищ; волк в брянском лесу тебе товарищ, а не я (БСРПог.: 96) претставуваат изрази што се користат во ситуации на дистанцирање и одбивање на пријателство. Нивната функција е да нагласат дека говорителот не се идентификува со соговорникот и не го признава за свој сојузник поради за хиерархиската и(или) социјалната разлика.

Само во рускиот јазик се користат и примерите од типот *волчий билет, волчий паспорт* (документ за нечија неподобност или забрана за пристап до државна служба, образовна институција), *Волчий закон* (грубо нарушување на општоприфатените норми на однесување), *Волчье логово* (живеалиште на престапници, непријатели и сл.), *Волчья яма* (стапица или препрека во форма на јама на чие дно има остри колци) (ТС: 237) кои во одредени извори се третираат како термини или синтагми, а во дел од консултираната литература се сметаат за фраземи.

Пословиците од типот *На волка помолвка, а заяц капусту съел; На волка помолвка, а виноваты пастухи, На волка помолвка, а заяц кобылу съел; На волка помолвка, а овец ест Егорка; На волка помолвка, а пастух (солдат) теленка украл; На волка помолвка, а цыган (татарин) кобылу украл (съел); На волка слава, а овцы ест Сава* (БСРПосл.: 141) укажуваат на тенденцијата вината секогаш да се префрла на 'традиционалниот виновник' – волкот. Овој образец се заснова на архаичната претстава за волкот како постојана закана на стадото, со што тој станува удобна метафора за секој што неоправдано се прогласува за виновен. Тука волкот функционира како колективен 'жртвен јарец', односно како архетипска фигура врз која се префрла туѓата вина.

Фраземите *хоть волком вой* (ТС: 237); *волком выть* ја изразуваат границата на човечката издржливост, моментот на краен очај и немоќ да се излезе од тешка ситуација. Од друга страна, изразот *смотреть волком* (ТС: 237) го репрезентира непријателскиот, злобен поглед како манифестација на прикриена агресија и омраза.

Пословиците *Пожалел волк кобылу, оставил хвост да гриву; Пожалел волк кобылу: покинул хвост да гриву; Полюбил волк кобылу: оставил хвост да гриву; Сжалился волк над ягнёнком, покинул кости да кожу; Смился волк над овцой: наперёд голову отъел* (БСРПосл.: 140) имаат иронична функција. Тие укажуваат на ситуација во која лицемерно се изразува сожалување, а всушност се нанесува уште поголема штета. Волкот тука ја потврдува својата природа што не може да се промени, симбол на суштествената опасност која не може да се претвори во добродетел.

Заклучок

Фраземите со компонента волк во македонскиот и во рускиот јазик претставуваат богат корпус кој ги рефлектира општествените, психолошките и културните модели на перцепција на ова животно. Речничките дефиниции ја опишуваат основната денотација: див, крволочен грабливец од фамилијата на кучињата, силен, суров и опасен за човекот и животните, додека фразеолошката реализација ја надградува оваа биолошка и зоолошка карактеризација, трансформирајќи ја во симболички и културни значења. Оттука, речничките дефиниции претставуваат одлична основа која фразеологијата ја проширува и културолошки ја интерпретира, при што се гради мост меѓу реалната биолошка природа на животното и неговата симболичка и културна функција во јазикот. На тој начин, фразеолошкиот материјал не е само јазична фиксација на зоолошката реалност, туку и метафоричка проекција на човековото однесување, морал и светоглед. Ако се разгледаат во целина, овие фраземи нудат комплексна и амбивалентна слика за волкот. Освен негативните конотации (жестокост, суровост, непријателство), постојат и неутрални, па дури и позитивни конотации (упорност, сила, способност за преживување), што упатува на комплексноста на неговата културна репрезентација. Таквата полифункционалност е показател за начинот на кој народната имагинација го интегрирала волкот во антропоцентричен систем на вредности и верувања.

Литература

- БАРАНОВ 2020 = БАРАНОВ А.Н. (ред.). Академический словарь русской фразеологии. Москва: ЛЕКСРУС, 2020.
- БРЕМ 1967 = БРЕМ А.Е. Како живе животинџе. Ријека: „Отокар Кершовани“, 1967.
- ВЕЛКОВСКА 2008 = ВЕЛКОВСКА С. Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник. Скопје, 2008.
- ГУРА 1997 = ГУРА А. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997.
- ГУСЕВА, КИЖДОБРАНСКИ, КОЗИЧ 2021 = ГУСЕВА Е.В., КИЖДОБРАНСКИ М., КОЗИЧ С. Русские и сербские фразеологизмы с лексемами ‘заяц’, ‘волк’,

- ‘медведь’ и ‘лиса’ // Русский язык в зеркале других языков, 2021. № 4. 7–14.
DOI: [10.18572/2687-0339-2021-4-7-14](https://doi.org/10.18572/2687-0339-2021-4-7-14)
- ДАЛЬ = ДАЛЬ В.И. Пословицы русского народа. www.vdahl.ru
- ДРМЈ = Дигитален речник на македонскиот јазик. <http://drmj.eu/>
- ЗАХАРЕНКО 2004 = ЗАХАРЕНКО И.В. Русское культурное пространство. Москва: Гнозис, 2004.
- КОРДА 2014 = КОРДА Д. Фразеологизми са називима дивљих животиња // Прилози проучавању језика, 2014. бр. 45. 97–118. DOI: [10.19090/ppj.2014.45.97-118](https://doi.org/10.19090/ppj.2014.45.97-118)
- КОЧОВСКА-СТЕВОВИЌ 2023 = КОЧОВСКА-СТЕВОВИЌ С. (прир.). Латински цитати, изреки и фрази. Скопје: Или-или, 2023.
- КУЗНЕЦОВ 2003 = КУЗНЕЦОВ С.А. (ред.). Большой толковый словарь русского языка. СПб: Норинт, 2003.
- МАКАРИЈОСКА, ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА 2020 = МАКАРИЈОСКА Л., ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА Б. Прилози за македонската фразеологија. Скопје: Л. Макаријоска, Б. Павлеска-Георгиевска, 2020.
- МАКЕДОНСКИ = Македонски пословици и поговорки <https://www.pelister.org/folklore/proverbs/index.php>
- МАРИ = Македонско-англиски речник на идиоми <http://zoze.mk>
- МЕЛЕРОВИЧ, МОКИЕНКО 2005 = МЕЛЕРОВИЧ А.М., МОКИЕНКО В.М. Фразеологизмы в русской речи: словарь. Москва: Астрель, 2005.
- МОКИЕНКО, ВАЛЬТЕР, СТЕПАНОВА, МАЛИНСКИ 2005 = МОКИЕНКО В., ВАЛЬТЕР Х., СТЕПАНОВА Л., МАЛИНСКИ Т. Русская фразеология для немцев. СПб: Златоуст. 2005.
- МОКИЕНКО, НИКИТИНА, НИКОЛАЕВА 2010 = МОКИЕНКО В.М., НИКИТИНА Т.Г., НИКОЛАЕВА Е.К. Большой словарь русских пословиц: Около 70000 пословиц. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010.
- МОКИЕНКО, НИКИТИНА 2013 = МОКИЕНКО В.М., НИКИТИНА Т.Г. Большой словарь русских поговорок: Более 40000 образных выражений. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2013.
- МОЛОТКОВ 1968 = МОЛОТКОВ А.И. Фразеологический словарь русского языка. Москва: Советская энциклопедия, 1968.
- НОВОКМЕТ 2016 = НОВОКМЕТ С. Семантичка анализа лексема које означавају животиње у савременом српском језику. [Докторска дисертација]. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. <https://nardus.mpgn.gov.rs/>
- ОЖЕГОВ, ШВЕДОВА 1992 = ОЖЕГОВ Н.Ю., ШВЕДОВА С.И. Толковый словарь. Москва: Азъ, 1992.
- РНММ 2002 = Речник на народната митологија на Македонците. Ред. Вражировски Т. Скопје: Матица македонска, 2002.
- ТЕЛИЯ 2006 = ТЕЛИЯ В.Н.(ред.) Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006.
- ТИХОНОВ 2003 = ТИХОНОВ А.Н. Фразеологический словарь русского языка. Москва: Русский язык, 2003.
- ТРЕСИДЕР 2001 = ТРЕСИДЕР Џ. Речник на симболи. Скопје: Издавачки центар Три, 2001.
- ТРМЈ = Толковен речник на македонскиот јазик. I–VI. Ред. Конески К. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014. www.makedonski.gov.mk

- ФРМЈ = Фразеолошки речник на македонскиот јазик. I-III. Ред. Димитровски Т., Ширилов Т. Скопје: Огледало, 2003–2009.
- ФСРЛЯ = Фразеологический словарь русского литературного языка <https://phraseology.academic.ru>
- ФЕДОРОВ 2001 = ФЕДОРОВ А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка. Москва: АстАстрель, 2001.
- ШТРБАЦ, ШТАСНИ 2022 = ШТРБАЦ Г., ШТАСНИ Г. Слика природе у српском језику. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, 2022.
- BARČOT 2013 = BARČOT В. Фразеологизми с компонентом волк в языковой картине мира хорватов, русских и немцев // Hrsg. Walter H., Mokienko V.M. Die slawische Phraseologie. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 30–34.
- CHEVALIER, GHEERBRANT 1987 = CHEVALIER J., GHEERBRANT A. Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1987.
- DSLOV = www.dslov.ru
- FILIPEC, ČERMAK 1985 = FILIPEC J., ČERMAK F. Česká lexikologie. Praha: Academia, 1985.

The Wolf in Phraseology: Macedonian and Russian Parallels. This paper examines phraseological units containing the component *wolf* in Macedonian and Russian, with the aim of deepening the understanding of their semantic, cultural, and lexicographic dimensions. As a species embedded in the traditional human environment, the wolf has acquired a rich symbolic value, generating a network of associations that extend from notions of danger and ferocity to those of power, resilience, and survival. The analysis explores the correlation between dictionary definitions of the lexeme *wolf* in Macedonian and Russian lexicography and its realization within the phraseological systems of the two languages. Special attention is devoted to identifying the semantic dominants that structure the phraseological network of meanings, as well as to tracing the mechanisms by which these meanings are transmitted and transformed across linguistic and cultural contexts. The analyzed material has shown that the phraseological use of the lexeme *wolf* reflects the dynamic interaction between human experience, cultural stereotypes, and the perception of the animal world, forming a complex system of symbolic meaning. These units not only embody linguistic creativity but also function as a mirror of the cultural codes and worldview of the peoples who employ them.

Keywords: zoonymic phraseology, wolf, Macedonian language, Russian language